

Doświadczenie bezradności cierpienia dziecka w narracjach słuchaczy studiów podyplomowych *Profilaktyka przemocy seksualnej wobec dzieci i młodzieży*

Experience of helplessness of child suffering in narratives of post-graduate students *Prevention of sexual violence against children and adolescents*

Key words: helplessness, childhood, sexual violence.

Abstract: The article addresses issues related to the experience of helplessness of a child's suffering. The theoretical part presents the perspective of understanding the helplessness of a child experiencing sexual violence. The methodological part introduces the basic assumptions of the research project. The subject of the study was the helplessness of a victim of sexual violence, and the purpose was to identify significant determinants showing the helplessness of suffering of a child experiencing sexual violence and their description in the experience of study participants. The study used the narrative method following content analysis. The research problem took the form of a question: What is the experience of helpless suffering of a child in the narratives of post-graduate students preparing to work with an abused child? The research was conducted in 2019 among 23 post-graduate students preparing for counseling work. Obtained research results have allowed the emergence of subcategories within the examined categories that show the specificity and value of the helplessness of the suffering of the child described by the respondents - victims of sexual violence. In addition, the conclusions of the study are valuable for pedagogical practice, especially in the scope of enriching the educational offer for the teaching profession and teacher in relation to diagnostic, intervention and support activities for people with experience of violence.

Słowa kluczowe: bezradność, dzieciństwo, przemoc seksualna.

Streszczenie: W artykule podjęto problematykę odnoszącą się do doświadczenia bezradności cierpienia dziecka. W części teoretycznej przedstawiono perspektywę rozumienia bezradności dziecka doświadczającego przemocy seksualnej. W części metodologicznej – podstawowe założenia projektu badawczego. Przedmiotem badań uczyniono bezradność ofiary przemocy seksualnej, zaś celem wyłonienie znaczących determinant ukazujących bezradność cierpienia dziecka doznającego przemocy seksualnej oraz ich opis w doświadczeniu uczestników badań. W badaniach posłużono się metodą narracyjną z wykorzystaniem analizy treści. Problem badawczy przyjął postać pytania: Jakie jest doświadczenie bezradności cierpienia dziecka w narracjach słuchaczy studiów podyplomowych przygotowujących się do pracy z dzieckiem krzywdzonym? Badania przeprowadzono w 2019 r. wśród 23 słuchaczy studiów podyplomowych, przygotowujących się do pracy poradniczej. Uzyskane wyniki badań pozwoliły na wyłonienie

w ramach badanych kategorii subkategorii unaoczniające specyfikę i wartość opisywanych przez badanych doświadczeń bezradności cierpienia dziecka – ofiary przemocy seksualnej. Ponadto wnioski z badań są wartościowe dla praktyki pedagogicznej, szczególnie w zakresie wzbogacania oferty kształcenia do zawodu nauczyciela oraz pedagoga w odniesieniu do działań diagnostycznych, interwencyjnych i wspierających osoby z doświadczeniami przemocy.

Wprowadzenie

Dyskurs o dzieciństwie wypełnia różnorodną treść przeżyć, wartości, zachowań, doświadczeń, możliwości rozwojowych dziecka, a także środowisko wychowawcze (rodzina, szkoła, rówieśnicy, media), które wpływa na kształt, obraz i jakość życia dziecka. Ale rozpatrując dzieciństwo jako etap rozwojowy, istotną, a nawet niezbędną próbę odczytania jego współczesnych znaczeń należy upatrywać w biografii dziecka, która jest „indywidualnym dziecięcym losem, dziecięcym światem wpisanym w życie człowieka”¹. Indywidualny los dziecka jest czymś, w czym ono uczestniczy, co się wydarza w sposób przewidywalny i nieprzewidywalny. Jest losem, który wynika z przygodności bytu ludzkiego², na który składają się wydarzenia pozytywne (dzieciństwo szczęśliwe) i negatywne (dzieciństwo zranione). W prezentowanym opracowaniu naukowa refleksja pedagogiczna skupia się na kategorii dzieciństwa zranionego rozumianego jako krzywdzenie dziecka przez dorosłego w obszarze przemocy seksualnej. Na gruncie badań o charakterze przedmiotowym (dziecko i jego dzieciństwo opisywane jest w różnych aspektach i kontekstach) można znaleźć w literaturze podobne określenia, które w sposób bezpośredni lub pośredni oddają sens tej kategorii dzieciństwa. Do najbardziej znaczących należą: dzieciństwo zagrożone³, dzieciństwo osamotnione⁴ i dzieciństwo w kryzysie⁵. Te różne

¹ B. Smolińska-Theiss, *Dzieciństwo w małym mieście*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1993, s. 21.

² T. Gadacz, *O umiejętności życia*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007, s. 41.

³ Dzieciństwo zagrożone oznacza brak opieki rodzicielskiej, jak również pozbawienie przejściowe lub stałe środowiska rodziny naturalnej (M. Kolankiewicz, *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999); R.M. Ryan, J. Mendle, A.J. Markowitz, *Early Childhood Maltreatment and Girls' Sexual Behavior. The Mediating Role of Pubertal Timing*, „Journal of Adolescent Health” 57 (2015), n 3, p. 342–347.

⁴ Dzieciństwo osamotnione charakteryzuje się tym, że wzajemna łączność między dzieckiem a innymi osobami (matką, ojcem, kolegą, nauczycielem) ulega osłabieniu, rozluźnieniu (J. Izdebska, *Samotność dziecka*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 5, Wydawnictwo Akademickie „Zak”, Warszawa 2006, s. 658; Z. Dołęga, *Dzieci zagrożone samotnością*, [w:] *Oblicza dzieciństwa*, red. D. Kornas-Biela, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001. T. E. Olearczyk, *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny*, Wydawnictwo WAM – Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Kraków 2007; M. Gawęcka, *Poczucie osamotnienia dziecka w rodzinie własnej*, Wydawnictwo Mado, Toruń 2005; J.G. dos Santos Lírio, N.P. Gomes (i. in), *Intrafamilial abuse in the childhood of men criminally prosecuted for domestic violence*, „Acta Paul Enferm” 31 (2018), nr 4, p. 423–429).

⁵ Dzieciństwo w kryzysie to przejaw zaburzonej socjalizacji w podstawowym środowisku życia dziecka (rodziny) (B. Matyjas, *Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2008, s. 10).

określenia nie są rozłączne, wskazują jedynie na sytuację dziecka oraz zagrożenia dla jego rozwoju i wychowania.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie sytuacji dziecka wykorzystywanego seksualnie będącej w założeniach autorki wskaźnikiem niewyobrażalnego i dojmującego cierpienia. Narzędziem analizy tej sytuacji jest zjawisko bezradności cierpienia rozpatrywane w paradygmacie subiektywnego postrzegania, wyrażonego w opisie i odczuciach badanych.

Użyteczność kategorii bezradności w badaniu cierpienia dziecka wykorzystanego seksualnie

W potocznej, ale też naukowej perspektywie przemoc seksualna wobec dziecka definiowana jako „zachowania zmierzające do nawiązania jakiejkolwiek formy kontaktu seksualnego z dzieckiem w celu zaspokojenia potrzeby seksualnej osoby dorosłej”⁶ jest aktem najwyższego potępienia społecznego. Zło, jakiego doznaje dziecko ze strony dorosłego, stanowi źródło zagrożeń rozwojowych i zaburzeń funkcjonowania w codzienności, bo w istotny sposób wpływa zarówno na jego aktualne i przyszłe życie. Pojawia się potrzeba jeszcze takiego podejścia do siły zła ukrytej w różnych formach przemocy seksualnej, która wydobywa i akcentuje wyraźnie doznanie cierpienia. Tak, „dziecko cierpi i to cierpi skrycie”⁷. A dzieje się tak dlatego, gdyż jak podkreśla W. Theiss, „dzieciństwo jest nader kruchym światem, może rozpaść się, częściowo lub całkowicie, z wielu różnych powodów (np. przemocy)”⁸. Choć podstawową determinantą cierpienia jest ból (fizyczny, psychiczny), to tkwi w nim przede wszystkim bezradność⁹, której można doświadczać przez całe życie.

Egzystencjalne i mocno zindywidualizowane doświadczenie dziecka – ofiary przemocy seksualnej pokazuje, że bezradność ma wiele postaci. Jest złożona i równie tajemnicza jak całe ludzkie życie oraz rozgrywa się w czasie: narasta, maleje, znika, pojawia się. Pojęcie bezradności może być rozumiane jako przeżycie własnej niemocy, beśsiły i braku możliwości samostanowienia o sobie i własnym losie¹⁰. K. Polak charakteryzując fenomen bezradności, mówi o stanie psychicznym odznaczającym się niemożnością znalezienia przez podmiot wyjścia z trudnej dla niego

⁶ K. Marzec-Holka, *Dzieciństwo zagrożone przemocą*, [w:] *Oblicza dzieciństwa*, red. D. Kornas-Biela, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001, s. 511; L.M. Orange, M.G. Brodwin, *Childhood sexual abuse: What rehabilitation counselors need to know*, „Journal of Rehabilitation” 71(2005), n 4, p. 5.

⁷ K. Ablewicz, *Cierpienie warunkiem wzrostu. Rozważania nad sensem bolesności życia w wymiarze pedagogicznym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Pedagogiczne” (1996), z. 25, s. 56.

⁸ W. Theiss, *Zniewolone dzieciństwo, Socjalizacja w skrajnych warunkach społeczno-politycznych*, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1996, s. 11.

⁹ Por. T. Gadacz, *O umiejętności życia*, dz. cyt., s. 41.

¹⁰ Por. E. Podrez, *Bezradność współczesnego stoika*, [w:] *Bezradność. Interdyscyplinarne studium zjawiska w kontekście zmiany społecznej i edukacyjnej*, red. Z. Gajdzica, M. Rembierz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, s. 227.

sytuacji¹¹. Bezradność w tym opracowaniu określam jako subiektywne cierpienie dziecka, w którym dziecko nie ma wpływu na zdarzenie losowe i zachowanie wobec niego osoby dorosłej w akcie dokonanej przemocy seksualnej. Dziecko postrzega swoje cierpienie w nieodwracalności czasu, co sprawia, że jest bezradne wobec przeszłości. Źródło cierpienia lokuje natomiast nie tylko w aktualnie bolesnych przeżyciach, ale także w pamięci minionych wydarzeń.

Najbardziej bodaj przekonującym uzasadnieniem kategorii bezradności cierpienia dziecka w kontekście przemocy seksualnej, w wymiarach opisu jego cech i reakcji na doznaną krzywdę, są trzy podejścia z literatury: koncepcja zespołu stresu pourazowego (PTSD), systematyzacja symptomów wykorzystania seksualnego na zaburzone sfery oraz posttraumatyczne zachowania dziecka.

Koncepcja zespołu stresu pourazowego¹² opiera się na założeniu, że doświadczenie przemocy seksualnej jest zdarzeniem traumatycznym. Kryteria diagnostyczne dla dzieci zawierają następujące grupy objawów: 1) uporczywe doświadczenie traumy (intruzywne wspomnienia, traumatyczne sny, zabawy z aspektami traumatycznego wydarzenia); 2) zmniejszona reaktywność i zainteresowanie otoczeniem (małe zaangażowanie w ulubione aktywności, emocjonalne odcięcie w kontaktach z rodzicami i kolegami) oraz 3) objawy pobudzenia związane z sytuacją traumatyczną (nerwowość, nagłe reakcje strachu, trudności w koncentracji uwagi).

Desygnatem opisu stanu bezradności cierpienia dziecka skrzywdzonego jest także katalog symptomów wykorzystywania seksualnego w zaburzonych sferach przedstawiony przez M. Zielona-Jenek¹³: 1) sfera somatyczna (urazy zewnętrznych narządów płciowych, infekcje moczowo-płciowe, choroby weneryczne, ciąża, zaburzenia jedzenia/snu); 2) sfera psychiczna (lęki, fobie, depresja, nadpobudliwość ruchowa, drażliwość, wstyd, poczucie winy, obniżenie poczucia własnej wartości); 3) sfera seksualna (prowokacyjne zachowania seksualne, uporczywa masturbacja) oraz 4) sfera społeczna (zachowania regresywne, izolowanie się, problemy z nauką, wagar, konfliktowość, samouszkodzenia).

Bezradność dziecka w analizowanym aspekcie cierpienia przejawia się również w posttraumatycznych zachowaniach¹⁴. Po pierwsze, dziecko boi się sprawcy i kary

¹¹ Por. K. Polak, *Bezradność nauczyciela*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 9; R. Cibor, *Psychologiczne uwarunkowania poczucia bezradności*, [w:] *Bezradność. Interdyscyplinarne studium zjawiska w kontekście zmiany społecznej i edukacyjnej*, red. Z. Gajdzica, M. Rembierz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, s. 91–97.

¹² Por. W. Badura-Madej, A. Dobrzyńska-Mesterhazy, *Wpływ traumy na funkcjonowanie dziecka – ofary wykorzystania seksualnego*, „Dziecko Krzywdzone” (2004), nr 6, s. 99; J.B. Kaplow, K.A. Dodge, L. Amaya-Jackson, G. N. Saxe, *Pathways to PTSD: Sexually Abused Children*, „Am J Psychiatry” (2005) n 162, p.1305–1310.

¹³ Por. M. Zielona-Jenek, *Wykorzystanie seksualne – trauma nadużycia czy trauma ujawnienia?*, [w:] *Ukryte piętno. Zagrożenia rozwoju w okresie dzieciństwa*, red. A. Brzezińska, S. Jabłoński, M. Marchow, Wydawnictwo Humaniora, Poznań 2003, s. 225; E. Lisowska, *Przemoc wobec dzieci. Rozpoznanie i przeciwdziałanie*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2005, s. 52–56.

¹⁴ Por. K. Michalska, D. Jaszczak-Kuźmińska, *ABC przeciwdziałania przemocy w rodzinie – diagnoza, interwencja, pomoc*, Wydawnictwo Edukacyjne Remedium, Warszawa 2014, s. 32–37.

za ewentualną zdradę, a lęk indukowany jest przez sprawcę: *to będzie nasz sekret*. Po drugie, dziecko wstydzi się swojej sytuacji i przyjmuje skrajne postawy: milczy, izoluje w kontaktach z kolegami, unika sytuacji, kiedy ktoś mógłby przyjść do niego do domu, albo odwrotnie, po przełamaniu bariery kontaktu z innymi snuje pozytywne i nieprawdopodobne opowieści o swojej rodzinie. Po trzecie, dziecko nie ma komu o tym powiedzieć, bo brakuje mu zaufanej osoby, jednak w sytuacji przekazywania informacji o swojej sytuacji adresatem takich komunikatów jest drugi rodzic, pod warunkiem, że tylko jeden rodzic stosuje przemoc.

Metodologia badań własnych

Inspiracją do podjęcia badań skupiających się na osobie dziecka wykorzystywanego seksualnie byli słuchacze studiów podyplomowych *Profilaktyka przemocy seksualnej wobec dzieci i młodzieży* prowadzonych przez Centrum Ochrony Dziecka przy Akademii Ignatianum w Krakowie. Celem studiów jest między innymi umiejętność prowadzenia rozmowy z dziećmi i młodzieżą zagrożoną lub dotkniętą przemocą seksualną oraz ich rodzinami. Przyjmując założenie na temat wiedzy teoretycznej słuchaczy ugruntowanej na finalnym etapie kształcenia, a przede wszystkim wieloletniej praktyki pedagogiczno-doradczej i terapeutycznej z małoletnimi i dorosłymi ofiarami, uznałam za konieczność poznanie ich doświadczenia. A nic nie zastąpi doświadczenia w znaczeniu pedagogicznym (wiedza, umiejętności i nawyki), nabywanego w kontakcie ze światem zewnętrznym¹⁵, które jest rzetelnym doświadczeniem, czyli dochodzeniem do świadectwa¹⁶.

Głównym celem badań jest wyłonienie znaczących determinant ukazujących bezradność cierpienia dziecka doznającego przemocy seksualnej oraz ich opis w doświadczeniu uczestników badań. Ponadto celem badań jest aplikacja wyników badań do praktyki pedagogicznej nauczycieli, wychowawców i pedagogów w zakresie diagnozy i profesjonalnego wsparcia informacyjnego i emocjonalnego dzieci doświadczających przemocy seksualnej

Problem badawczy przyjął postać pytania: Jakie są doświadczenia bezradności cierpienia dziecka w narracjach słuchaczy studiów podyplomowych przygotowujących się do pracy z dzieckiem krzywdzonym? Badania przeprowadzono w okresie od października do grudnia 2019 r. Dobór grupy badawczej był celowy nieprobabilistyczny. W badaniach wzięło udział 23 słuchaczy studiów, w tym: 12 mężczyzn (wszyscy stanu duchownego) i 11 kobiet (4 siostry zakonne z różnych zgromadzeń i 7 kobiet świeckich). Uczestnicy badań pracują jako nauczyciele, pedagodzy, wychowawcy w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, psychologzy, delegaci diecezjalni ds. ochrony dzieci i młodzieży oraz duszpasterze dzieci i młodzieży. Uczestnicy badań zamieszkują różne części Polski. Jest to grupa wiekowa w prze-

¹⁵ Por. Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 34.

¹⁶ Por. J. Tischner, *Filozofia dramatu*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1999, s. 27.

dziale 30–50 lat. Dla celów empirycznych każdemu respondentowi zostały przypisane litera i numer oznaczający kolejną wypowiedź, co w przypadku prezentowania wypowiedzi badanych przyjmuje postać zapisu np. (S10), gdzie S – oznacza osobę słuchacza, zaś 10 kolejność wypowiedzi.

Badania wpisują się w paradygmat badań interpretatywnych, poszukujących rozumienia znaczeń nadawanych przez respondentów różnym wydarzeniom i sytuacjom życiowym¹⁷. Zostały przeprowadzone w formie pisemnych narracji (esej), co dało swobodę wypowiedzi badanym, w tym refleksję i odniesienie się do własnych doświadczeń. Badania miały charakter eksploracyjny. Unaocznione w części empirycznej kategorii czynników wyłaniały się w trakcie analizy treści narracji.

Badani mieli napisać esej *Kompetencje doradcy w pracy z osobami doświadczającymi przemocy seksualnej*. W badaniach z wykorzystaniem narracji zastosowano technikę analizy treści esejów w celu wyłonienia i opisanie poszczególnych kategorii i subkategorii. W prezentowanej publikacji dokonano analizy dwóch determinant bezradności cierpienia dziecka – ofiary przemocy seksualnej: 1) atrybuty dziecka wykorzystanego seksualnie oraz 2) sposoby reakcji dziecka na doświadczenie przemocy seksualnej.

Determinanty bezradności cierpienia dziecka - ofiary przemocy seksualnej.

Wyniki badań własnych

Akt przemocy seksualnej dokonany na małoletnim jest zawsze dla ofiary sytuacją traumatyczną¹⁸ i oznaką bezradności wobec przeżywanego cierpienia. Dotyczy to każdego dziecka, a w szczególności takiego, które doznało krzywdzenia ze strony rodzica. Cierpienie, jakie przeżywa, pozbawia go możliwości oparcia się na czymś zewnętrznym, gdyż całą uwagę skupia na bólu. Na podstawie wnikliwej lektury transkrypcji prac pisemnych nadesłanych przez respondentów wyłaniają się dwa rodzaje kategorii determinujących tego rodzaju sytuację dziecka krzywdzonego. Są to: atrybuty dziecka wykorzystanego seksualnie oraz sposoby reakcji dziecka na akty przemocy seksualnej. Z każdej kategorii wyprowadzam różne subkategorie.

a) Atrybuty dziecka wykorzystywanego seksualnie

Niesienie pomocy dziecku, które jest ofiarą przemocy seksualnej, wymaga profesjonalnego przygotowania specjalistów w zakresie wiedzy i kwalifikacji zawodowych, a także kształcenia umiejętności pozwalających na stworzenie społeczno-psychologicznego portretu dziecka krzywdzonego. W swoich wypowiedziach

¹⁷ Por. K. Rubacha, *Metodologiczne parametry pedagogiki resocjalizacyjnej*, [w:] *Uwarunkowania i wielopłaszczyznowość badań nad resocjalizacją. Podstawy teoretyczne i metodologiczne*, red. M. H. Kowalczyk, M. Fopka-Kowalczyk, K. Rubacha, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika Toruń 2017, s. 139–143. 111–150.

¹⁸ E. Hordvik, *What is Psychological Trauma. Methods of Treatment*, [w:] *Childhood and Trauma. Separation, Abuse, War*, red. E. Ullmann, W. Hilweg, transl. M. H. Margreiter, K. Henschel, SOS-Kinderdorf-Hermann-Gmeiner-Akademie, Göttingen 1997, s. 23.

słuchacze dokonują próby odpowiedzi na pytanie: kim jest to dziecko, czyli pytają o tożsamość ofiary.

Z wypowiedzi badanych wyłania się obraz dziecka, którego dominującą cechą jest cierpienie rozumiane jako podstawowy wyznacznik jego traumatycznych przeżyć: *Tak, to jest człowiek cierpiący, szukający (S7); wystarczająco dużo nacerpiło się od sprawy (S2) i często cierpią na szereg niekończących się chorób fizycznych, psychicznych, czy też psychosomatycznych (S17)*. Opisując dziecko w stanie cierpienia, badani nadają mu również kilka znaczących sensów. Po pierwsze, dziecko jest świadome swojego cierpienia: *wie, że doznało upokorzenia, bólu i krzywdy (S2) i doświadczyło traumy wykorzystania seksualnego (S15)*. Po drugie, dziecko jest bezbronne i niewinne: *bezbronny mały człowiek (S9), który znajduje się w wieku rozwojowym (S23); niewinne dziecko, które zostało brutalnie i ciężko skrzywdzone (nawet gdy dziecko w pełni sobie tego nie uświadamia) (S18); dziećmi, które doświadczyły w swoim życiu traumatycznych przeżyć (S17)*. Po trzecie, dziecko jest przedmiotem (nie podmiotem): *doświadczyło wykorzystania – a zatem uprzedmiotowienia (S2)*. Po czwarte, dziecko jest osobą zranioną, która potrzebuje pomocy: *Dziecko, które doświadczyło tak wielkiego zranienia, mające tak wielkie deficyty miłości (S9); jest bardzo zranione i potrzebuje naszej szczególnej ostrożności (S16)*. Po piąte, dziecko musi odreagować cierpienie: *często odreagowują cierpienie, zwłaszcza niewypowiedziane, poprzez choroby somatyczne (S4)*. Jeden ze słuchaczy przy opisie dziecka formułuje ponadto dyrektywę pomocną w prowadzeniu rozmowy specjalisty z dzieckiem: *Obserwuj zachowania dziecka w trakcie rozmowy – mowę ciała, zabawy, język, którym się posługuje (S12)*.

Z narracji respondentów wynika, że cechy dziecka wykorzystywanego seksualnie można opisać także w przeżywaniu bezradności cierpienia. Odnoszą się one do stanów emocjonalnych, problemu zaufania dorosłemu, deficytów w komunikacji interpersonalnej, a także w dążeniu do izolacji i niskiej samoocenie: *Dziecko krzywdzone cechuje brak zaufania do innych, poczucie bezradności i złości, nieumiejętność rozwiązywania problemów, która wynika z niskiego poczucia własnej wartości, tendencja do izolacji emocjonalnej i społecznej (S14); Osoby wykorzystane seksualnie są smutne, nieśmiałe, wycofane (...), mają trudności w relacjach z rówieśnikami, nie potrafią odróżnić dobra od zła, wyznaczać granic, budować relacji, zaufać, są bardzo podatne na kolejne traumy i nadużycia ze strony innych ludzi (S17)*.

Poddając refleksji swoje doświadczenie, respondenci podkreślali, że cechy dziecka poznaje się również w przekazie treści podczas rozmów pedagogiczno-terapeutycznych w wyżej przedstawionych profesjach respondentów. Wyłaniają się tutaj dwie kategorie badawcze, w których dziecko: ujawnia tajemnicę oraz opowiada traumatyczną historię. M. Rembierz w jednym ze swoich artykułów mówi o milczącym tle bezradności cierpienia ukierunkowanej na nadzieję¹⁹. To pozytywny wymiar

¹⁹ M. Rembierz, *Bezradność i samodzielność jako kategorie pedagogiczne. Od rozpoznania patologii do kształtowania podmiotowości*, „Roczniki Pedagogiczne” 37 (2009), t. 1, s. 103.

bezradności, gdzie świadomość przeżycia w sobie rozdarcia i bólu²⁰ otwiera się na nadzieję uzyskania wsparcia.

Ujawnienie tajemnicy przez dziecko, jak podkreśla jeden ze słuchaczy, to swoistego rodzaju „coming out”. Choć oznacza to *ujawnienie prawdy skrywanej długo w obawie o napiętnowanie*, to o wiele ważniejsze jest szersze znaczenie rozumiane jako *zerwanie ze swoim strachem i zależnością od tego „co inni powiedzą” (S5)*. I dodaje: *Przyznanie się do czegoś, co przez innych mogłoby zostać wyśmiane, jest trudne. Trzeba wykazać się odwagą (S5)*. Z odwagą łączy się cecha wyboru przez dziecko osoby, u której szuka pomocy (D23), żeby współpracować, zaufać, podzielić się swoim cierpieniem i wprowadzić do ciemnych zakamarków swojego wnętrza (S17). Z kolei wybór zakłada odpowiedzialność osoby pomagającej, dlatego *muszę odpowiedzieć na to co zostało mi przyniesione, niejako powierzone tylko mnie (S16), bo dziecko chce przekazać i zwerbalizować, nierzadko pierwszy raz w życiu o tym komuś chce powiedzieć podczas spotkania (S21)*.

W narracjach słuchaczy ujawnienie tajemnicy przez dziecko dokonuje się w formie opowiedzenia swojej traumatycznej historii, tj. *o krzywdzie (S15), swoich problemach (S1) trudnych doświadczeń związanych z wykorzystaniem seksualnym (S12)*. Wypowiedzenie bólu cierpienia przed drugą osobą jest *przełamaniem bariery samotności, izolacji, odosobnienia (S1)*.

b) Sposoby reakcji dziecka na akty przemocy seksualnej

Doświadczenie wykorzystania seksualnego jest na tyle mocno urazowym przeżyciem dla dziecka, że duża część z nich niechętnie mówi o nim, ryzykując tym samym dalszą wiktyimizację²¹. Natomiast dziecku, które podczas rozmowy ze specjalistą ujawnia swoją tajemnicę, opowiadając traumatyczną historię, towarzyszą różne reakcje wyrażające bezradność wobec przeżywanego cierpienia. W wypowiedziach respondentów są to: niezdolność rozumienia siebie i swojej sytuacji, obwinianie się, wyładowanie emocji oraz milczenie.

Aktywność seksualna z udziałem osoby starszej bądź dorosłej przekracza zawsze przez dziecko możliwości adekwatnego poradzenia sobie z tym doświadczeniem, również w zakresie rozumienia siebie i swojej sytuacji: *Dziecko ze swym małym doświadczeniem poznania świata, z problemami, które przerastają jego możliwości poznawcze czuje się zagubione i odrzucone w świecie, którego nie rozumie (S10)*. Nie rozumie *bagażu doświadczeń i historii życia (S21)*, a *wykorzystanie dziecka zostawia trwałe ślady w jego psychice. Rozwiązanie wszystkich problemów z tym związanych może okazać się na tą chwilę niemożliwe (S12)*. Jeden z respondentów podaje szerszy opis: *Bardzo często drastycznie naruszona sfera jest tylko i wyłącznie moja i tylko ja o niej decyduję. Jeżeli ktoś bez mojego pozwolenia do niej wejdzie, niszczy bez-*

²⁰ Por. T. Gadacz, *O umiejętności życia*, dz. cyt., s. 149.

²¹ I. Hershkowitz, O. Lanes, M. Lamb, *Analiza ujawnień wykorzystywania seksualnego przez dzieci na podstawie rozmów z domniemanymi ofiarami i ich rodzicami*, „Dziecko Krzywdzone” 29 (2009), nr 4, s. 56–57.

powrotnie wszystko. Takie „tsunami” pozostawia po sobie ogromną pustkę, wyłom, który nie sposób zwłaszcza w pojedynkę odbudować (S16).

W wypowiedziach badanych pojawia się również inna reakcja, dość typowa dla dziecka doznającego przemocy seksualnej, a mianowicie obwinianie się²². Jedna respondentka próbuje opisać siłę winy tkwiącą w dziecku: *Jakże doradzać komuś, kto nie wie, czego chce oprócz bycia niewidocznym, zniknięcia sprzed osądzających, osaczających go spojrzeń? Komuś, kto nie widzi światła w tunelu brudu i zgnilizny? Komuś, kto czuje się winny zdarzeniu, wobec którego nie miał żadnego wpływu ani mechanizmów, którymi mógłby się obronić?* (S17). Pozostali respondenci szukają odpowiedzi na pytanie o przyczynę obwiniania się przez dziecko. Po pierwsze, brak poczucia własnej godności: *Wynika to z tego, że nie mają wypracowanej u siebie bardzo ważnej rzeczy: poczucie swojej godności i to, że są osobami mającymi swoje talenty, wartości. Trudno jest nie przyznać im racji, gdyż w jednym momencie poprzez niestosowne zachowania drugiej osoby ta jego godność jako osoby została zbrukana i zniewolona* (S1). Po drugie, zaniżona ocena siebie: *Osoba, która doświadczyła przemocy seksualnej najczęściej ma ogromne poczucie winy. Sama myśli o sobie jako o kimś bardzo złym, kto jest przyczyną cierpienia, jakie stało się jej udziałem* (S4); (...) *w jednym momencie traci po prostu wszystko co do tej pory zbudował. Sama materia wydarzenia jest niezwykle delikatna i dotyczy bardzo osobistej, intymnej strony życia. Poczucie osamotnienia połączone niekiedy z winą co szczególnie widać u dzieci otwiera bardzo trudny okres pomocy pokrzywdzonej osobie* (S16).

Badani opisują również kolejną reakcję dziecka, jaką jest wyładowanie emocji: *Dziecko skrzywdzone opowiada (...) o swoich stanach emocjonalnych* (S7), *bo winno mieć prawo do ujawniania pełnej gamy swoich uczuć wobec sprawcy* (S13). Jest to naturalna potrzeba i prawo dziecka w procesie pomocowym. Towarzyszy mu ambiwalencja emocji wobec sprawcy, *od negatywnych po pozytywne* (S13). Inny respondent dodaje: *w wyniku tragedii wykorzystania traci [dziecko] cały swój niewinny świat, który był tylko i wyłącznie jego. Samotność, opuszczenie ze strony dorosłego, który wzbudził w nim najpierw zaufanie a później je drastycznie zniszczył jest doświadczeniem trudnym nawet do zrozumienia. Wielość emocji (...) pozostawiają pustynię życia wewnętrznego* (S16). Emocje negatywne to przede wszystkim agresja: (...) *osoba z którą rozmawiam wyrzuca z siebie nagromadzoną i dręczącą ją wewnątrz agresję. Bezsilna wobec sprawcy przestępstwa, skażona doznany upokorzeniem i gwałtem, oczyszcza się z niego* (S2). Inne, płacz i złość: *Akceptuj emocje, które towarzyszą dziecku w trakcie rozmowy np. płacz, złość – nie staraj się dziecka pocieszać, ani nie prosz, aby przestało płakać* (S12). Na temat emocji pozytywnych wobec sprawcy wypowiedział się tylko jeden respondent: *Dotyczy to tych sytuacji, w których sprawca był osobą znaną i bliską dziecku (np. ojciec) oraz przestępstw związanych z uwiedzeniem i manipulacją. W tym drugim przypadku dziecko ota-*

²² Por. D. K. Hall, F. Mathews, J. Pearce, *Sexual behavior problems in sexually abused children: a preliminary typology*, „Child Abuse & Neglect” (2002), n 26, p. 307.

czane jest dobrem i uwagą, które umożliwiają przestępcy wykorzystanie. Ofiara ma wtedy zaburzony obraz tego co dobre i złe, często przyjmując punkt widzenia sprawcy (...). Po ujawnieniu wykorzystania, dziecko przeczuwa, że otoczenie nienawidzi sprawcy, natomiast samo może mieć zamieszanie w emocjach, gdyż pamięta dobroć od niego doświadczoną (S13).

W narracjach słuchaczy, przy ujawnianiu przed specjalistą swojego cierpienia, dziecko może wybrać również milczenie. Jak podkreśla R. Guardini, milczenie (cisza) mają wartość, dokonuje się bowiem w nim autentyczne poznanie siebie samego²³. O tym przekonany jest jeden z respondentów: *Nie mam prawa przerwać ani nienaturalnie wolno płynących słów, ani nawet pozornie zbyt długiego milczenia! Przeciwnie – mam obowiązek uważnie je rozważać, obserwować. Mogą być bowiem wyrazem przechodzenia przez ofiarę trudnego i ze swej natury powolnego procesu otwierania się na mnie, jako na doradcę (S2)*. A inny stwierdza: *Czasem to mogą być długie przerwy milczenia, które pozornie nic nie wnoszące do rozmowy są bardzo wymowne w obliczu tragedii jaka się dokonała. Nawet pourywane zdania czy pojedyncze słowa już dużo mówią i są cenne (S16)*. Ten sposób reakcji dziecka, który jest symptomem bezradności przeżywanego cierpienia, ma swoje uzasadnienie: *Nie jest to łatwe zadanie bo obarczone jest traumą ofiary, która niejednokrotnie jest bardzo zablokowana i samo już opisanie swoich przeżyć jest dla niej niezwykle trudnym zadaniem (D16); Ofiary krzywdzenia często odmawiają rozmowy na temat przykrych przeżyć lub tego, co zdarzyło się w kontaktach z innymi ludźmi. Powodem tego może być ciężące na dziecku brzemie tajemnicy, ochrona krzywdzicieli przy jednoczesnym braniu winy na siebie (S14); Potrzeba też zwrócić uwagę na fakt, że mój współrozmówca (ofiara przestępstwa) mówi do mnie o sprawach intymnych, nadzwyczaj wstydliwych. Jeśli zaś jest osobą małoletnią, dzieckiem, prawdopodobnie (a jest to prawdopodobieństwo graniczące z pewnością) doświadcza problemu nieumiejętności nazwania rzeczywistości dotyczącej seksualności i erotyki (S2)*.

Zakończenie i wnioski

Dziecko, które na spotkaniu z profesjonalistą dzieli swój ból (powierza drugiemu swoją historię) i opowiada o krzywdzie zranionego dzieciństwa w wyniku doznanej przemocy seksualnej, daje tym samym świadectwo swojej bezradności wobec przeżywanego cierpienia. Jeden z respondentów napisał: *musimy uświadomić sobie, że ofiara przemocy seksualnej potrzebuje nie tylko tego „byśmy się domyślali”, co ją gnębi; ale, co nie mniej ważne (a może nawet ważniejsze), potrzebuje sposobności wyrzucenia z siebie negatywnych emocji, zranień, całego owego zbrukania, które niszczy jej wewnątrz (S2)*. Zaprezentowane w niniejszym artykule wyniki badań pokazują bezpośrednio doświadczenie słuchaczy studiów podyplomowych (różnych profesji) kreowania własnego portretu dziecka krzywdzonego seksualnie na podstawie wiedzy i praktyki zawodowej. Uważam, że podjęta przeze mnie inicjatywa

²³ Por. R. Guardini, *Virtù. Temi e prospettive della vita morale*, Editore Morcelliana Brescia 1979, s. 200.

prowadzenia badań w tej grupie ma kapitalne znaczenie dla samych zainteresowanych. Gdyby nie autorefleksja nad swoją pracą, gdyby nie trud stworzenia własnego konstruktu myślowego na podstawie powierzonego zadania, może badani nie podjęliby z własnej inicjatywy głębszych przemyśleń w omawianej tematyce. Jest to o tyle ważne, bo w każdej profesji (a szczególnie w prezentowanych zawodach), istnieje ryzyko rutyny i utartych schematów działania.

Analiza wypowiedzi słuchaczy pokazuje przydatność materiału badawczego również dla osób pracujących z dziećmi – ofiarami przemocy seksualnej. Rozpoznanie atrybutów dziecka oraz diagnoza sposobów ich reakcji na akty przemocy seksualnej, mogą pomóc profesjonalistom w weryfikacji stosowanych dotychczas metod wsparcia czy interwencyjnych w pracy z dzieckiem i rodziną.

Narracje badanych słuchaczy mają ogromne znaczenie także dla osób przygotowujących się do pracy z dzieckiem wykorzystywanym seksualnie (pedagogów, nauczycieli, psychologów, doradców, pracowników socjalnych, katechetów, kandydatów w seminariach duchownych). Warto w modułach szkoleniowych włączyć również aspekt omawianej w artykule kategorii badawczej, jaką jest bezradność cierpienia dziecka krzywdzonego. Aspekt cierpienia w zakresie omawianej tematyki nie jest podejmowany w literaturze. A badania zaprezentowane w niniejszym artykule uzupełniają tę lukę.

Bibliografia

1. Ablewicz K. (1996), *Cierpienie warunkiem wzrostu. Rozważania nad sensem bolesności życia w wymiarze pedagogicznym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Pedagogiczne”, z. 25, s. 51–65.
2. Badura-Madej W., Dobrzyńska-Mesterhazy A. (2004), *Wpływ traumy na funkcjonowanie dziecka-ofiary wykorzystania seksualnego*, „Dziecko Krzywdzone”, nr 6, s. 97–110.
3. Cibor R. (2005), *Psychologiczne uwarunkowania poczucia bezradności*, [w:] *Bezradność. Interdyscyplinarne studium zjawiska w kontekście zmiany społecznej i edukacyjnej*, red. Z. Gajdzica, M. Rembierz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 91–97.
4. Dołęga Z. (2001), *Dzieci zagrożone samotnością*, [w:] *Oblicza dzieciństwa*, red. D. Kornas-Biela, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
5. Dos Santos Lírio J.G., Gomes N. P. (i.in) (2018), *Intrafamilial abuse in the childhood of men criminally prosecuted for domestic violence*, „Acta Paul Enferm” 31, nr 4, p. 423–429.
6. Gadacz T. (2007), *O umiejętności życia*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
7. Gawęcka M. (2005), *Poczucie osamotnienia dziecka w rodzinie własnej*, Wydawnictwo Mado, Toruń.
8. Guardini R. (1979), *Virtù. Temi e prospettive della vita morale*, Editore Morcelliana Brescia.
9. Hall D.K., Mathews F., Pearce J. (2002), *Sexual behavior problems in sexually abused children: a preliminary typology*, „Child Abuse & Neglect”, nr 26, p. 289–312.
10. Hershkowitz I., Lanes O., Lamb M. (2009), *Analiza ujawnień wykorzystywania seksualnego przez dzieci na podstawie rozmów z domniemanymi ofiarami i ich rodzicami*, „Dziecko Krzywdzone” 29, nr 4, s. 56–71.

11. Hordvik E. (1997), *What is Psychological Trauma. Methods of Treatment*, [w:] *Childhood and Trauma. Separation, Abuse, War*, red. E. Ullmann, W. Hilweg, transl. M.H. Margreiter, K. Henschel, SOS-Kinderdorf-Hermann-Gmeiner-Akademie, Göttingen, s. 23–30.
12. Izdebska J. (2006), *Samotność dziecka*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 5, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa, s. 658–659.
13. Kaplow J.B., Dodge K.A., Amaya-Jackson L., Saxe G.N. (2005), *Pathways to PTSD: Sexually Abused Children*, „Am J Psychiatry”, nr 162, p. 1305–1310.
14. Kolankiewicz M. (1999), *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
15. Kupisiewicz Cz., Kupisiewicz M. (2009), *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
16. Lisowska E. (2005), *Przemoc wobec dzieci. Rozpoznanie i przeciwdziałanie*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
17. Marzec-Holka K. (2001), *Dzieciństwo zagrożone przemocą*, [w:] *Oblicza dzieciństwa*, red. D. Kornas-Biela, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin, s. 509–517.
18. Matyjas B. (2008), *Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.
19. Michalska K., Jaszczak-Kuźmińska D. (2014), *ABC przeciwdziałania przemocy w rodzinie – diagnoza, interwencja, pomoc*, Wydawnictwo Edukacyjne Remedium, Warszawa.
20. Olearczyk T.E. (2007), *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny*, Wydawnictwo WAM – Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Kraków.
21. Orange L.M., Brodwin M.G. (2005), *Childhood sexual abuse: What rehabilitation counselors need to know*, „Journal of Rehabilitation” 71, nr 4, p. 5–12.
22. Podrez E. (2005), *Bezradność współczesnego stoika*, [w:] *Bezradność. Interdyscyplinarne studium zjawiska w kontekście zmiany społecznej i edukacyjnej*, red. Z. Gajdzica, M. Rembierz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 223–234.
23. Polak K. (2012), *Bezradność nauczyciela*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
24. Rembierz M. (2009), *Bezradność i samodzielność jako kategorie pedagogiczne. Od rozpoznania patologii do kształtowania podmiotowości*, „Roczniki Pedagogiczne” 37, t. 1, s. 103–112.
25. Rubacha K. (2017), *Metodologiczne parametry pedagogiki resocjalizacyjnej*, [w:] *Uwarunkowania i wieloaspektowość badań nad resocjalizacją. Podstawy teoretyczne i metodologiczne*, red. M. H. Kowalczyk, M. Fopka-Kowalczyk, K. Rubacha, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika Toruń, s. 111–150.
26. Ryan R.M., Mendle J., Markowitz A.J. (2015), *Early Childhood Maltreatment and Girls’ Sexual Behavior. The Mediating Role of Pubertal Timing*, „Journal of Adolescent Health” 57, nr 3, p. 342–347.
27. Smolińska-Theiss B. (1993), *Dzieciństwo w małym mieście*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
28. Theiss W. (1996), *Zniewolone dzieciństwo. Socjalizacja w skrajnych warunkach społeczno-politycznych*, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa.
29. Tischner J. (1999), *Filozofia dramatu*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
30. Zielona-Jenek M. (2003), *Wykorzystanie seksualne – trauma nadużycia czy trauma ujawnienia?*, [w:] *Ukryte piętno. Zagrożenia rozwoju w okresie dzieciństwa*, red. A. Brzezińska, S. Jabłoński, M. Marchow, Wydawnictwo Humaniora, Poznań, s. 223–243.